

בעיית הרוע בתרגום הסורי של ספר בן סירא – בדיקה מחודשת של ההבדלים שבין הנוסח הסורי לנוסח העברי

מאת

מיכל בראש סיגל

התרגום הסורי של ספר בן סירא עמד במרכזו מחקרם של חוקרי ספרות החכמה בכלל ובן סירא בפרט.¹ המתרגם האנונימי, מקורותיו והשקפותיו והטקסט המקורי שעמד לפניו, הם חלק מהנושאים המלווים את העיסוק בספר בן סירא. הנוסח הסורי אף ממלא תפקיד חשוב בבחינת המבוכ הטקסטואלי של ספר בן סירא. טימותי ה' לים סיכם לאחרונה את המצב הטקסטואלי הסבוך במילים הבאות: 'דוע שביקורת הנוסח של בן סירא כנראה קשה ומסובכת יותר מ[ביקורת הנוסח של] כל טקסט אחר בתנ"ך העברי. קטעי הגניזה

* מאמר זה מבוסס על הרצאות שנשאתי בכינוס השנתי של Society of Biblical Literature בשנת 2007 בסאן-דייגו, קליפורניה, ובכינוס של Dorushe Graduate Student Syriac Studies בפרינסטון באפריל 2007. אני מודה לפרופסורים כריסטין היי, סטיבן פראד וג'ון קולינס ולאיצור בראש על הערותיהם בקריאת גרסאות קודמות של מאמר זה. אני מודה גם לאוצר אוסף כתבי היד הסוריים בספריית הרורד, ג'פ קואקלי, שדן עמי בכמה מהעניינים שבמאמר זה.

1 אביא את הנוסח העברי של בן סירא בגרסאותיו השונות על פי: ספר בן סירא: המקור, קונקורדנציה וניתוח אוצר המלים, ירושלים תשל"ג (מהדורת האקדמיה ללשון העברית); *The Book of Ben Sira in Hebrew: A Text Edition of all Extant Hebrew Manuscripts and a Synopsis of all Parallel Hebrew Ben Sira Texts*, ed. P. C. Beentjes (VTSup. 68), Leiden and New York 1997; P. C. Beentjes, 'Errata and Corrigenda', R. Egger-Wenzel (ed.), *Ben Sira's God. Proceedings of the Second International Ben Sira Conference, Durham, Ushaw College, 2001* (BZAW, 321), Berlin 2002, pp. 375–377; *Ecclesiastico: testo ebraico con apparato critico e versioni greca, latina e siriano*, ed. F. Vattioni, Napoli 1968; P. de Lagarde, *Libri Veteris Testamenti Apocryphi Syriace*, London 1861. התרגומים המוצעים לעברית מבוססים על: ספר בן סירא השלם: עם מבוא, פירוש ומפתחות, מהדורת מ"צ סגל, ירושלים תשי"ג; M. M. Winter, 'The Origins of Ben Sira in Syriac (Part I)', *VT*, 27 (1977), pp. 237–253; M. D. Nelson, *The Syriac Version of the Wisdom of Ben Sira. Compared to the Greek and Hebrew Materials*, Atlanta, Ga. 1988. ההפניות לאורך המאמר תואמות את שיטת המספור הנהוגה במהדורות הלטיניות ולכן אינן תואמות תמיד את מהדורות העבריות.

העבריים, הגיליונות, הקטעים שנמצאו במצדה, הגרסאות היווניות (GI, GII), הלטיניות והסורית תואמים זה את זה וחלוקים זה על זה ללא תבנית ניכרת והיחס שביניהם רחוק מלהיות ברור.²

במאמר זה אעסוק ברכיב אחד מתמונת המצב המורכבת הזאת ואבחן היבטים מסוימים ביחסים שבין הנוסח העברי לנוסח הסורי של ספר בן סירא. אבקש לחשוף השקפת עולם עקיבה של המתרגם (או המתרגמים) המבהירה לפחות חלק מן ההבדלים שבין שתי הגרסאות, אגב סקירת הסברים קודמים להבדלים שבין הנוסחים והבעיות שבהם. על דרך הכלל מקובל כי הגרסה הסורית מוצאה מנוסח עברי של בן סירא שהיה שונה מהנוסח העברי העומד לפנינו. מילורד ד' גלסון סיכם את המידע שנאסף בנושא זה:

הגרסה הזאת [הסורית] נוצרה ככל הנראה מטקסט עברי השונה מזה שעמד לפני הנכד (GI), אך גם הושפעה מגרסה יוונית שהכילה רבות מקריאות הנוסח היווני השני (GII).³ היא משמרת את הנוסח הנכון של הפרקים 33–36, הפוכים בנוסח היווני של הנכד (GI), ואינה מכילה את הפרולוג. לגרסה הסורית מספר חומרים ייחודיים לה (37 קופלטים) ומספר חומרים אשר תואמים את נוסח היווני השני (GII) אך חולקים על [הנוסח] העברי (35 קופלטים).⁴

כתבי היד של הטקסט הסורי מתועדים מן המאה השישית לסה"נ⁵ ומסורת הטקסט בהם אחידה.⁶

במאמרו המפורסם משנת 1977 על מקורות בן סירא הסורי בחן מייקל מ' וינר את ההבדלים בין הטקסט הסורי לטקסט העברי והגיע למסקנה חדשנית. הוא דחה את ההצעה לראות בהבדלים ובאי ההתאמות שבין הסורית לעברית 'פרפרזה או תרגום חופשי של המחבר הסורי ששכל בהבנת העברית לאשורה'.⁷ לטענתו בחינה מדויקת של טבעם של

T. H. Lim [Review of Nelson's *Syriac Version of the Wisdom of Ben Sira* (note 1 above)], 2
JQR, 81 (1990), pp. 189–191

3 ספר בן סירא היה קיים ככל הנראה במספר גרסאות ביוונית ובעברית: הנוסח העברי שחיבר בן סירא (שכתב היד שנתגלה במצדה הוא עד הנוסח הנאמן ביותר לו), התרגום היווני שחיבר נכדו, השונה לעתים מנוסח הסב (Greek I), גרסה משנית עברית או כמה גרסאות כאלה (שעליהן התבססו כתבי היד שנתגלו בגניזה הקהירית) ונוסח יווני שהתבסס על נוסח עברי משני (Greek II). לביבליוגרפיה ראו *The Wisdom of Ben Sira: A New Translation with Notes, Introduction and Commentary*, ed. P. W. Skehan and A. A. Di Lella, New York 1987, pp. 93–117

4 גלסון (לעיל הערה 1), עמ' 7. עבודתו של גלסון לוקה במספר בעיות קשות. ראו לדוגמה את ביקורתיהם של לים (לעיל הערה 2), ושל רייט: B. G. Wright, *JBL*, 109 (1990), pp. 720–721. ראו גם: סקהן ודי ללה (שם), עמ' 57.

5 R. J. Owens, 'The Early Syriac Text of Ben Sira in the Demonstrations of Aphrahat', 5
JSS, 34 (1989), p. 41

6 גלסון (לעיל הערה 1), עמ' 27. לרשימה ביבליוגרפית על התרגום הסורי ראו: אוונס (שם), עמ' 40, הערה 3.

7 וינר (לעיל הערה 1), עמ' 237.

ההבדלים מצביעה על 'השפעות מגמתיות ליצירת חלק ניכר מן הסטיות, ולפיכך הציע שהמתרגם הסורי שינה במכוון את הטקסט כדי להתאימו להשקפת עולמו התאולוגית. שלא כחוקרים שקדמו לו, שהציעו על דרך ההשערה כי המחבר הסורי היה בן המאה השנייה או הרביעית לסה"נ, זיהה וינטר בשינויים הסוריים מאפיינים של התאולוגיה האביונית (המאה הרביעית לסה"נ), ועיבוד נוסף, מאוחר יותר, על ידי נוצרים לא אריאנים. וינטר סיכם את ממצאיו:

בשינויים המיוחדים לתרגום הסורי של בן סירא אנו רואים מספר רעיונות ברורים, בעיקר חוסר נכונות לעסוק בקרבנות, עוינות לכהונה, צמחונות, עוינות למלוכה, העדפה של עוני, העלמת מרכיבים אנתרופומורפיים וחוסר נכונות לצטט מספרי הנביאים. כל אלו צוינו על ידי שופס בניתוחו השיטתי של המאפיינים של התאולוגיה האביונית [...] לדעתי הדגש שבן סירא עצמו שם על עוני סיפק את המניע להתעניינות האביונים בספר.⁸

מספר חוקרים אמנם אימצו את מסקנותיו של וינטר,⁹ אך מסקנותיו ההיסטוריות באשר למחבר התרגום נדחו בידי חוקרים כגון רוברט ג' אוונס ווידו ון פירסן.¹⁰ אוונס וון פירסן ביססו את דעתם על ראיות המצביעות על כך שכותבים קדומים כבר השתמשו בתרגום הפשיטתא של בן סירא. אוונס דחה את טענתו של וינטר בדבר קשר בין המחלוקות האריאניות במאה הרביעית לסה"נ ובין התרגום הסורי, והראה שאפרהאט כבר השתמש בפשיטתא. ואילו ון פירסן טען שהמחבר הסורי חי מוקדם יותר – במאה השנייה או השלישית לסה"נ.¹¹

8 שם, עמ' 252.

9 ראו למשל: סקהן ודי ללה (לעיל הערה 3), עמ' 57; E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.–A.D. 135)*, III, eds. G. Vermes, F. Millar and M. Goodman, Edinburgh 1986, p. 205 n. 37; B.G. Wright III, 'Ben Sira, Book of', L. H. Schiffman and J. C. VanderKam (eds.), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, I, Oxford, 2000, pp. 91–93; M. P. Weitzmann, *From Judaism to Christianity: Studies in the Hebrew and Syriac Bibles* (JSS Supplement, 8), Oxford 1999, pp. 16, 27, 71 חדש שפורסם לאחרונה שב וינטר לעסוק בעניין זה וחזר על מסקנותיו משנת 1977 שבן סירא תורגם לראשונה בידי מתרגם אביוני, ושלאחר מכן הוגה תרגום זה בידי נוצרי מן הזרמים המקובלים לשם הכללת התרגום בפשיטתא. וינטר הוסיף דוגמאות לשינויים בתרגום הסורי שנבעו לדעתו מהשפעה איסיית. והוא הסביר השפעה זו באמצע תאוריה שהציע אוסקר קולמן בשנת 1954, ושעל פיה האביונים היו איסיים מומרים. ראו: M. M. Winter, 'Theological Alterations in the Syriac Translation of Ben Sira', *CBQ*, 70, pp. 300–312

10 אוונס (לעיל הערה 5); W. van Peursen, 'The Peshitta of Ben Sira: Jewish and/or Christian?', *Aramaic Studies*, 2 (2004), pp. 243–262

11 במאמר שפורסם לאחרונה טען יאן יוסטן, על סמך ממצאים לשוניים של מילים וביטויים בארמית מערבית בטקסט הסורי וממצאיו של סגל בדבר עירוב יסודות נוצריים ויהודיים בתרגום, שהתרגום נוצר בשני שלבי עריכה. בתחילה היה זה תרגום יהודי ארמי, ומאוחר יותר הוגה בסביבה נוצרית

אף שמסקנותיו ההיסטוריות של וינטר נדחו בידי חלק מן החוקרים והוצעו זיהויים אחרים לרקע התאולוגי של המתרגם הסורי, רבות ממסקנותיו באשר לאופי השינויים המצויים בתרגום הסורי נותרו בעינן. למשל נלסון, שהשווה בין הגרסאות העבריות והיווניות לבן סירא 39, 27 – 44, 17 ובין הגרסה הסורית, אימץ את מסקנותיו של וינטר באשר לעוני ולעושר: 'ברור [...] שהמתרגם הסורי חשד בעושר ולא סלד מעוני'.¹² ובנימין רייט, בביקורתו על ספרו של נלסון, ראה בהוכחות של וינטר בנושא העוני מכשלה קשה בזיהוי מקור יהודי לתרגום הסורי, כפי שהציע נלסון.¹³

בדברים הבאים אהזור לכמה מדוגמאותיו של וינטר ואבדוק את תקפותן. חלק הארי של טיעונו של וינטר בדבר זהות המתרגם נשען על ממצאיו בשורות העוסקות בעוני. לכן אתמקד כאן בריכוז זה של דוגמאותיו. מאחר שווינטר הציג דוגמאות רבות מאוד, הקורא עשוי להתרשם שהתמונה בכללותה נכונה, ושהמתרגם הסורי אכן הדגיש באופן שיטתי את העליונות המוסרית של העוני והרבה לחזור על כך. אולם בדיקה דקדקנית של כל דוגמאותיו של וינטר, כפי שאראה בהמשך, מערערת מסקנה זו. אבקש להראות שרוב מוחלט של דוגמאותיו של וינטר בנוגע לנושא העוני אינן תקפות ואינן יכולות לשמש ראיה ודאית לנטייה ברורה של המתרגם.¹⁴ חלק מן הדוגמאות שהציג וינטר כהוכחות לשינוי מכוון יכול להיות מוסבר בדרכים אחרות, משכנעות יותר. דוגמאות אחרות הוצגו בצורה מטעה מתוך התעלמות מן ההקשר ומשורות מפורשות בתרגום הסורי במקומות אחרים.

נושא העוני נדון באריכות בספר בן סירא גופו במספר מקומות. בן סירא תיאר את היחסים שבין העניים לעשירים באופן שאינו מחמיא לעשירים. כפי שהגדיר זאת ג'וז' קולינס: 'הוא עושה הכול חוץ מלקלל אותם'.¹⁵ בין השאר הצהיר בן סירא: 'אשרי האיש נמצא'¹⁶ תמים ואחר ממון לא נלוו' (8, 31). אולם בה בעת הכיר בכך שעושר במהותו אינו סותר הליכה בדרך ישרה: 'טוב העושר אם אין עון ורע העוני על פי דודן' (13, 24). ייתכן

ובסורית. ראו: J. Joosten, 'Éléments d'araméen occidental dans la version syriaque de *Ben Sira*', א' ממך, ש' פסברג וי' ברויאר (עורכים), שערי לשון: מחקרים בלשון העברית, בארמית ובבלשונות היהודים, מוגשים למשה בר-אשר, ירושלים תשס"ח, עמ' 42*–55*. וראו: סגל (לעיל הערה 1), עמ' 59–63.

12 נלסון (לעיל הערה 1), עמ' 123–124.

13 ראו הערה 4. אפילו אוונס ציין בביקורתו על מסקנותיו של וינטר כי ראיותיו של זה לדוקטרינות אביוניות בטקסט הסורי ולדגש על העליונות המוסרית של העוני הם 'או מרכיב התואם את הזרמים המרכזיים ביהדות ובנצרות, או התבססות על פרשנות מלאכותית של טקסטים מוקשים'. ראו: אוונס (לעיל הערה 5), עמ' 65, הערה 48. בהמשך הדברים אטען שנושא העוני אולי תואם דוקטרינות נוצריות ויהודיות אך למעשה אין הוא מרכזי כלל בתרגום הסורי כפי שטען וינטר.

14 במאמר זה איתרכו רוב דוגמאותיו של וינטר בנושא העוני, אף שניתן לומר דברים דומים על כמה מראיותיו האחרות. למשל ראיותיו ליחס חיובי לצמחונות או לעיונות למלוכה אינן ראיות לכך כלל.

15 J. J. Collins, *Jewish Wisdom in the Hellenistic Age*, Louisville, Ky. 1997, p. 30

16 בהערת הגיליון בכתב היד: 'מצא'. ראו: מהדורת האקדמיה ללשון העברית (לעיל הערה 1), עמ' 29; ביינטס (לעיל הערה 1), עמ' 55.

כמובן שדעה זו הושפעה מקהל קוראיו ומיטיביו של בן סירא שהיו בני המעמד המבוסס, אולם מכל מקום בן סירא הצהיר כאן שעושר או עוני כשלעצמם אינם ערובה להתנהגות ישרה. הוא רק ציין שנדיר למצוא עושר וצדיקות בכפיפה אחת. במאמר זה אטען שהיחס החיובי לעוני בתרגום הסורי אינו מרכזי ודומיננטי כפי שתיאר זאת וינטר, ולמעשה משקף עמדה הקרובה לזו של בן סירא עצמו. כמו כן אציע שאפשר לזהות מניע תאולוגי אחר בתרגום, מניע המסביר חלק מן השינויים המצויים בו לאור גישה המתמודדת עם בעיית הרוע בעולם.

א. היחס לעוני בתרגום הסורי

טקסט משובש

עיון מדוקדק בראיות של וינטר מלמד כי בחלקן אפשר להסביר את השינויים שבין המקור לתרגומו כפרי שיבושים טקסטואליים הניתנים להדגמה, ולפיכך אין סיבה ממשית לייחס את השינויים הללו לאידאולוגיה של המתרגם.

לדוגמה בפרק 13, 20 נאמר: 'תועבת גאווה ענוה ותועבת עשיר אביון'. התרגום היווני מקביל מילולית, אולם משפט זה איננו בתרגום הסורי. וינטר הסיק שהשמטה זו 'יכלה לנבוע מהסתייגות מכתובת דבר כל כך לא מחניף לעניים'.¹⁷ אולם משה צבי סגל כבר הציע הסבר פשוט יותר להשמטה זו בסורית.¹⁸ הוא הבחין שהשורה הקודמת (19) ושורה זו (20) מסתיימות במילים דומות: 'דלים' (19) ו'אביון' (20). צורות הרבים והיחיד בסורית זהות באותיותיהן *ܣܦܫܘܬܐ*, במיוחד אם הטעות המדוברת חלה בתקופה שקדמה להכנסת צמד הנקודות הדיאקריטיות המסמנות את צורת הרבים (סיימא).¹⁹ מכאן שהשמטת השורה בתרגום הסורי מוסברת בנקל כהשמטה מחמת הדומות.

דוגמה נוספת להשמטה מכוונת ראו: וינטר בפרק 44, 6: 'אנשי חיל וסומכי כח ושוקטים על מכונתם'. וינטר מצא שהתרגום הסורי לא תרגם את המילה 'חיל' והציע שהדבר נבע מדעה קדומה נגד עושר.²⁰ אך נלסון כבר הראה שהוספת שתי המילים האחרונות של השורה הקודמת בתרגום הסורי לשורה זו, מציעה נוסח סופי הקרוב לנוסח העברי: *ܘܢܫܝܢ ܥܠ ܚܝܠܝܗܘܢ ܘܫܘܩܩܝܢ ܥܠ ܡܟܘܢܬܗܘܢ*.²¹ אם כן בדוגמה זו מדובר בטעות שבה שתי המילים הראשונות נחשבו למילים האחרונות של השורה הקודמת, ואין לראות בה השמטה מכוונת של המתרגם הסורי מתוך עמדה אידאולוגית כנגד בעלי הון. מספר שינויים בתרגום הסורי נמצאים בחלקים שאין לנו בהם הנוסח העברי. במקרים

17 וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 245–246.

18 סגל (לעיל הערה 1), עמ' 86.

19 סימן הריבוי סיימא הוכנס לכתבי היד לאחר המאה החמישית.

20 וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 248.

21 נלסון (לעיל הערה 1), עמ' 123, הערה 35.

שאינן בידינו נוסח עברי, ושההשוואה נשענת על הנוסחים היווניים מול העבריים בשארית הפסקה, הטענה בדבר שינוי מכוון בתרגום הסורי צריכה להתבסס על שיקול דעת זהיר ביותר. אם אין אנו יודעים באיזה נוסח עברי השתמש המתרגם הסורי, קשה לקבל טענה אוטומטית שדוקא הנוסח היווני הוא ששימר את הנוסח המקורי. ייתכן כמובן שאכן כך הוא, אולם יש לשקול אפשרויות אחרות גם כן.

לדוגמה בפרק 35, 1 יש בטקסט הסורי תוספת החסרה בטקסט היווני: *ἀποσάφηναι τὸν λόγον τῶν ἀποστόλων ὅτι ἐν ἡμέραις αὐτῶν ἠκούσθησαν οἰκονομῆσαι*²² אולם הוא עצמו ציין שבטקסט העברי חסרה בכירור שורה במקום זה (הטקסט כאן בלתי קריא), ולכן ייתכן ששורה חסרה זו היא המקור לנוסח הסורי.²³ התוספת כביכול גם תואמת היטב את ההקשר בטקסט העברי: 'היה להם כאחד מהם דאג להם ואחר תשוב הכן צרכם ואחר'²⁴ תרביץ'. לכן במקרה הזה אפשר לטעון שהטקסט הסורי הוא ששימר את הנוסח העברי המקורי, ושהתרגום היווני הוא שהשמיט אותו.

גם פרק 49, 12 שרד רק בנוסח היווני ובנוסח הסורי של בן סירא. ביוונית: οὕτως אשר בימייהם בנו בית', ואילו בסורית: *καὶ οὕτως ἠκούσθησαν οἰκονομῆσαι* (אולם ישוע בן יוצדק ל'בעוניים' בעוניים הקימו מזבח'). בשל השינוי מ'בימיהם' ביוונית ל'בעוניים' בסורית קבע וינטר: 'קשה לראות מדוע הוכנסה ההתייחסות לעוני אלא אם כן הרגיש המתרגם מחויב לנושא זה'.²⁵ אמנם הטקסט היווני נראה חלק בקריאה ראשונית ומייצג לכאורה את הנוסח העברי המקורי. אולם קריאה בפסוקי דברי הימים העוסקים בבניית בית המקדש מאירה את הנוסח הסורי.²⁶ על פי המסופר שם אמר דוד לשלמה: 'הנה בעניי הכינותי לבית ה' זהב פכרים מאה אלף וכסף אלף אלפים ככרים וְלְנַחֲשֵׁת וְלְבְרֹז אֵין מַשְׁקַל כִּי לְרֹב הִיָּה וְעֵצִים וְאֲבָנִים הַכִּינֹתִי וְעִלֵּיהֶם תּוֹסִיף' (דה"א כב, יד). אפשר להבין את המילה 'בעניי' כמתארת את מצבו הכלכלי של דוד, ומצב כלכלי זה בוודאי תקף גם לבניית הבית השני (כך למשל תיאור הזקנים שבכו בהשוותם את מקדש עזרא לפארו של הבית הראשון שעדיין שמור היה בזיכרוןם [עז' ג, יב]). האפשרות שיהושע בונה המקדש תואר באותן המילים שבהן בחר דוד לתאר את בניית המקדש מסבירה את הגרסה 'בעוניים'

22 וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 246. משפט זה נראה גם לסגל כהוספה, בהתחשב בכך שהפסקה כולה אינה מזכירה עשירים באופן מיוחד. אולם אפילו הוא ציין שאם זו הוספה היא הייתה קיימת בטקסט העברי, ואינה מעשה ידיו של המתרגם הסורי.

23 וינטר (שם), עמ' 246.

24 בהערת גיליון: 'ובכין'. ראו: מהדורת האקדמיה ללשון העברית (לעיל הערה 1), עמ' 31; ביינטחס (לעיל הערה 1), עמ' 58.

25 וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 249.

26 ראו סגל על אתר.

27 ראו למשל בערך 'עני' במילון BDB, עמ' 777. אפשר להבין מילה זו גם כמתארת מצב מצוקה. ראו: א' אבן-שושן, קונקורדנציה חדשה לתורה נביאים וכתובים, ירושלים 1989, עמ' 903.

בנוסף הסורי. גרסה זו יכולה לנבוע מהישענות על פסוקי המקרא, ולכן אין לפטרה בקלות כשינוי של המתרגם הסורי בשל עמדתו כנגד בעלי הון.²⁸

הנוסח הסורי בהקשרו

במספר מקומות הדוגמאות שהביא וינטר מטעות. כאשר הן מצוטטות לבדן הן נראות משכנעות, אולם קריאת הטקסט הסורי בהקשרו מערערת את הקביעה בדבר שינוי מגמתי שעשה המתרגם הסורי. בדוגמאות אלו השינוי בסורית אינו יכול להיחשב כמונע מרצון להציג את העוני בצורה חיובית, מכיוון שבשורות הבאות אחריו מובעים רעיונות דומים לזה ששונה לכאורה, רעיונות אשר אינם תומכים בעוני כדרך חיים מועדפת, ושורות אלו לא שונות בתרגום הסורי.

המתרגמים השונים התקשו בתרגום פרק 40, 28:29 'מני חיי מתן אל תחי טוב נאסף

28 בקטגוריה זו של שיבושים טקסטואליים יש לכלול גם מקרים שבהם הנוסח הסורי מבוסס כנראה על נוסח עברי משובש, ולכן אין הם מוכיחים סדר יום של המתרגם. למשל בפרק 37, 14: 'לב אנוש יגיד/מגיד שעיתוי משבעה/משבעים צופים על מצפה/שן' (מהדורת האקדמיה ללשון העברית [לעיל הערה 1], עמ' 37; ביינסטחס [לעיל הערה 1], עמ' 155). הגרסה הסורית היא: *ܠܡܘ ܠܒܝܢܝܢ ܠܥܝܢܝܢ ܥܒܪܝܢܝܢ ܥܠ ܡܘܨܝܩܝܢ ܥܠ ܡܘܨܝܩܝܢ ܥܠ ܡܘܨܝܩܝܢ ܥܠ ܡܘܨܝܩܝܢ* (לבו של בן אדם יגיל בדרכו יותר מעושר העולם אשר לא יועיל). וינטר תרגם את המילה 'שעיתוי' בעברית על בסיס התרגום הסורי 'דרכי', אך משמעות המילה אינה ברורה כלל. הנוסח היווני כאן הוא *évōtē*, לפעמים, ואילו סגל הציע שמשמעות המילה 'שעיתוי': פחד. הגרסה הסורית ככל הנראה הושפעה מהשורה הבאה: 'עם כל אלה העתר/עתר אל אל אשר יכין באמת צעדך'. בתרגום הסורי כאן המילה 'צעדך' תורגמה *ܥܘܨܝܩܐ*, היינו דרך, אותה המילה שנקט המתרגם הסורי לתרגום המילה 'שעיתוי', וכנראה עמדה לפניו בשורה 14 המילה 'גיל' במקום 'גיד'. היכולת לעקוב אחרי מהות השינויים בסורית מעלה שהמתרגם הסורי תרגם במקרה זה נוסח משובש שבמקום 'גיד' נכתב בו 'גיל', ואילו את המילה הייחודית 'שעיתוי' – שהמתרגם כנראה לא הבין מה משמעותה, הוא תרגם על פי ההקשר. התוצאה היא חיבור ענייני לאמור בהמשך – למי יש לפנות לעצה, הסוחר, השכיר ומשכורתו. בכל מקרה אף שהבעיות הטקסטואליות מרוכזות ברישא של המשפט, הייתי נוהרת לקפוץ למסקנות בדבר מגמותיו של המתרגם על בסיס טקסט בעייתי זה.

29 אף המתרגמים המודרניים התקשו לתרגם משפט זה. וינטר תרגם 'מסתולל' כ'מפציר' ואימץ את התרגום היווני ל'נאסף' – 'בני אל תחיי חיי קבצן, טוב למות מלהיות מפציר'. ראו: וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 248. גלסון תרגם את המילה 'מסתולל' בשתי דרכים בשני מקומות בספרו. בתרגומו ההשוואתי תרגם את נוסח הגניזה וכתב: 'טוב המת מלהתנהג בחוצפה'. ראו: גלסון (לעיל הערה 1), עמ' 59. תרגום זה הולם את הנוסח בכ"י מצדה 'מפני חצף' כשם תואר המתאר אדם חצוף. אולם בגוף הפרק עצמו הודן ביחס שבין המקורות תרגם גלסון: 'טוב מת מזה הנדחה'. ראו: שם, עמ' 124. אולם נראה שיש אפשרות נוספת להבין את הטקסט המוקשה הזה ואת המילה 'מסתולל'. הצורה הפועלית הזאת מופיעה רק פעם אחת במקרא: 'עודך מסתולל בעמי לבלתי שלחם' (ש"מ, ט, ז). ההקשר שם הוא דברי אלוהים לפרעה, ונראה ש'מסתולל' שם פירושו: לשעבד, לדכא. כמו כן, 'נאסף' יכול לכוון לאדם מות, אך ייתכן שיש לשקול שמשמעות אחרת כאן: הצירוף אסף + מילת היחס' במקרא משמעו לעתים קרובות: להסיר, לסגת. אחד השימושים הנפוצים בצירוף זה מצוי בקשר להסרת הצרעת המקראית, למשל: 'הנה שלחתי אליך את נעמן עבדי ואספתו מצרעתו' (מל"ב, ה, ו). הצורה הפועלית של 'אסף' על פי זה משמעה: פרישה, הסרה. ולפיכך אפשר להציע כי בבניין נפעל יש לפועל מובן רפלקסיבי של מי שמסיר עצמו ופורש, כפי שמראה השימוש בצורת העתיד 'יירחק לא יאסף' (יש"ס, כ). לאור כל זאת, אם כן אפשר לפרש את האמור בבן סירא על פי נוסח הגניזה, 'טוב נאסף ממסתולל': טוב הפורש

ממסתולל³⁰ מפני חצף³¹. התרגום היווני תרגם: τέκνον ζῶην ἐπαιτήσεως μὴ βιώσης: פ' תרגום זה המילה הראשונה בנוסח העברי 'מנ' היא שג'אה, במקום התחילית המקובלת בספרות החכמה 'בני'.³² המילה 'נאסף' הובנה כבינוני של הפועל 'אסף' במשמעות: למות, כמו בביטוי להיאסף אל אבותיו,³³ ואילו המילה הייחודית 'מסתולל' הובנה לאור ההקשר במשפט.

התרגום הסורי תרגם: *ܘܢ ܗܘܐ ܘܥܟܪ ܠܗ ܠܥܠܡܐ ܘܠܗ ܘܥܠܡܐ ܗܘܐ ܕܠܥܠܡܐ ܘܠܥܠܡܐ*. פ' תרגום זה המילה הראשונה בנוסח העברי 'מנ' היא שג'אה, במקום התחילית המקובלת בספרות החכמה 'בני'.³⁴ המילה 'נאסף' הובנה כבינוני של הפועל 'אסף' במשמעות: למות, כמו בביטוי להיאסף אל אבותיו,³⁵ ואילו המילה הייחודית 'מסתולל' הובנה לאור ההקשר במשפט. *ܘܢ ܗܘܐ ܘܥܟܪ ܠܗ ܠܥܠܡܐ ܘܠܗ ܘܥܠܡܐ ܗܘܐ ܕܠܥܠܡܐ ܘܠܥܠܡܐ*. פ' תרגום זה המילה הראשונה בנוסח העברי 'מנ' היא שג'אה, במקום התחילית המקובלת בספרות החכמה 'בני'.³⁶ המילה 'נאסף' הובנה כבינוני של הפועל 'אסף' במשמעות: למות, כמו בביטוי להיאסף אל אבותיו,³⁷ ואילו המילה הייחודית 'מסתולל' הובנה לאור ההקשר במשפט.

מן המשעבר, כלומר על אדם להימנע מאנשים עשירים העושים חסד בצפייה לתמורה ומתנהגים כעריצים. גם נוסח מצדה, 'טוב נאסף מפני חצף', מתאים לקריאה זו: טוב להימנע מאנשים עריצים וחצופים, כאשר כאן המילה 'חצף' היא תחליף מובן יותר של המילה הייחודית 'מסתולל'.

- 30 נוסח הגניזה הקהירית.
- 31 נוסח מצדה. ראו: מהדורת האקדמיה ללשון העברית (לעיל הערה 1), עמ' 44; בינתחם (לעיל הערה 1), עמ' 160.
- 32 ראו את הנוסחים השונים למשל במהדורת וטיוני (לעיל הערה 1).
- 33 ראו הערך 'אסף' במילון BDB, עמ' 62.
- 34 וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 248. נראה שאף ג'לטון הסכים עם וינטר בעניין זה. ראו: ג'לטון (לעיל הערה 1), עמ' 124.
- 35 בהמשך מוסבר בתרגום היווני שהסיבה היא 'שהוא טימא עצמו בבשר אדם אחר'.
- 36 ראו הערך 'שגח' במילון BDB, עמ' 993.
- 37 ראו למשל: בבלי, ביצה לה ע"ב, וראו במהדורות סגל (לעיל הערה 1); וטיוני (לעיל הערה 1), שניהם על אתר.

(7, 33). המילה המשותפת 'מתן', המופיעה בשני המשפטים, אפשרה לפרש את הטקסט המוקשה בעזרת מקבילתו – וכך תרגום השורה הקשה בפרק 40, 28 כעידוד ל'מתן צדקה לעני נעשה על פי השורה המובנת בפרק 7, 33. בכל מקרה השינוי בטקסט הסורי אינו שינוי מגמתי שנועד להציג את העוני בצורה חיובית, כפי שמוכיחה קריאת הפסקה כולה.

הסברו של וינטר בדבר שינוי שעשה המתרגם ממניע אידאולוגי מופרך מכוח ההקשר גם בפרק 11, 18: 'יש מתעשר מהתענות [] יחיב שכרו'. בתרגום היווני תורגם: ἔστιν αὐτοῦ πλουτῶν ἀπὸ προσοχῆς καὶ σφιγγίας αὐτοῦ καὶ αὕτη ἢ μερὶς τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ('יש מתעשר מזהירות וקמצנות והוא חלק שכרו'), ואילו בתרגום הסורי תורגם: 'יש אשר לא ילונו עשירו'. וינטר נשען על התרגום היווני בקריאתו את הטקסט העברי הקשה וקבע ש'הנוסח היווני כמעט שווה לעברי'. ומסקנתו היא ש'העדפה של עניין העוני מסבירה את השינוי בסורית'.³⁸ אולם קריאה בהמשך הפסקה מכריעה את הכף כנגד מסקנה זו: 'ובעת [אמר] מצאתי נחת ועתה א[כ]ל [מ] טובתי, לא ידע מה י[היה] חלקו'³⁹ ועזבו לא [חר]ם⁴⁰ ומת' (שם, 19). התרגום הסורי תרגם את המילים הללו פחות או יותר כלשונו. קריאת שני המשפטים יחד בתרגום הסורי אינה יוצרת רושם של תפיסה חיובית של העוני. על פי דברי בן סירא כאן, גם בסורית, אל לו לאדם לצבור כסף על ידי חיי עוני, אלא רצוי שישתמש בכספו בחייו, כי לעולם אין אדם יודע מתי ימות. המסקנה הכללית ממשפטים אלו רחוקה מקריאה לחיי עוני, אלא זו עצה בסגנון 'אכול ושתה כי מחר נמות'. יתרה מכך, הגרסה הסורית *ܡܫܬܥܝܢܐ*, המתורגמת לעברית 'מעניונו', קרובה מאוד לנוסח העברי 'מהתענות', ולא רחוק להניח שינוי גרסאות בכתב היד שעמד לפני המתרגם הסורי. אם כך נראה שאין לקפוץ למסקנת שינוי מכוון. סוף המשפט המוקשה בנוסח העברי, אם אין מקבילים אוטומטית את הפירוש המצוי בתרגום היווני, כפי שעשה וינטר, יכול היה לגרום למתרגם הסורי לתרגם באופן חופשי יותר בהתאם להקשר. למעשה המשפט הסורי דומה במהותו לפסוק 'ושבחתני אני את השמחה אשר אין טוב לָאדם תחת השמש כי אם לאכול ולשתות ולשמח והוא יִלְוֶנוּ בְעַמְלוֹ' ('קה' ח, טו). כלומר התרגום הסורי לא רק שהוא נקרא במלואו כקריאה לאדם דווקא ליהנות מנכסיו בחייו, הוא גם תואם תפיסות מקראיות אחרות בספרות החכמה, ולכן אינו יכול להיתפס באופן פשטני כהמצאה של המתרגם הסורי.

הוספה אחרי פרק 29, 28

אחת מראיותיו החזקות של וינטר שנשענת על מספר שורות ארוכות שנשמרו רק בטקסט

38 וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 245.

39 בגרסת האקדמיה ללשון העברית: '[חלף]'. ראו: מהדורת האקדמיה ללשון העברית (לעיל הערה 1), עמ' 16.

40 בגרסת האקדמיה ללשון העברית: 'לאחר'. ראו: שם.

הסורי, ושחסרות בזה היווני. השורות מופיעות אחרי פרק 29, 28: *אֵל אֵל סֵם לַחֲסָרָה* *מִן כֹּחַ וְכֹחַ אֶתְּמַלֵּא, מִן אֶתְּמַלֵּא, מִן אֶתְּמַלֵּא, מִן אֶתְּמַלֵּא, מִן אֶתְּמַלֵּא* (ה'רבה הרבה תן לעני ומאשר בידך האכילוהו. ואם ערום הוא הלבישוהו כי בשרך אתה מכסה ולא להוים אתה מלוה והוא ישלם לך שבעתים'.⁴¹) שורות אלו, אם הן יצירתו של המתרגם הסורי, בהחלט מעידות על עידוד מתנות צדקה לעניים. אך מכיוון שלא שרד הנוסח העברי לקטע זה, קשה לדעתי לקבוע בוודאות שהן יצאו מתחת ידי המתרגם הסורי. כפי שכבר מצא רודולף סמנד, השורות הללו קרובות מאוד לפסוקים 'הלוא פֶּרֶס לְרַעַב לְחֶמֶךְ, וְעֲנִיִּים מְרֹדִים תְּבִיא בֵּית. כִּי תִרְאֶה עָרֶם וְכִסְיָתוֹ, וּמִבֶּשֶׂרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם. אוּ יִקָּע כֶּשֶׁחַר אֲוֶרְךָ, וְאֶרְכַּתְךָ מִהֲרֵה תִצְמַח. וְהֵלֶךְ לִפְנֵיךְ צִדְקָךְ, כְּבוֹד ה' יִאֲסֹפֶךָ' (יש' גח, ז-ח). נוסף על כך הטקסט הסורי נקרא בצורה חלקה ומוזכר בתוכנו את האמור במקומות אחרים בספר בן סירא, למשל בפרק 40, 28, שניידון לעיל: 'חיי מתן אל תחי, איש משגיח על שלחן זר אין חייו למנות חיים'. כל הגורמים הללו מעוררים ספק סביר בעיני אם הנוסח הסורי אכן מייצג שינוי מגמתי שעשה המתרגם ולא נוסח עברי שאבד לנו. ומכל מקום, גם אם הנוסח הסורי אכן משקף את עמדתו של המתרגם, אין כאן עידוד לחיי עוני אלא רק לעזרה לעניים שבחברה.⁴²

אמירות מפורשות בתרגום הסורי החולקות על השערת וינטר אפשר לעמוד על מגמתו של המתרגם לא רק מן השינויים שעשה בנוסח שהיה לפניו, אלא משורות מפורשות שתורגמו ללא שינוי בתרגום הסורי. למשל בן סירא קבע כי 'טוב העושר אם אין עון ורע העוני על פי זדון' (13, 24), ושורה זו – שכלל אינה מוזכרת במאמרו של וינטר – תורגמה לסורית כלשונה: *אֵל אֶתְּמַלֵּא וְלֹא עֲוֹנָה מִכָּל מַעֲשֵׂי אֱלֹהִים* *חַיִּים טוֹבִים*. לא סביר בעיניי שמתרגם סורי ששאף לגנות את העושר היה משמר משפט כזה בתרגומו, לצד שינויים אחרים שיטתיים בעניין זה. משפט זה קובע למעשה שעושר ועוני אינם טובים או רעים כשלעצמם אלא תלויים במעשי האדם.

שינויים מגמתיים משיקולים תאולוגיים אחרים בחלק מן הדוגמאות שהציג וינטר אכן ניכרים שינויים מגמתיים, אך לא מחמת העדפת חיי עוני, אלא ממניעים אידאולוגיים אחרים. למשל וינטר מצא בפרק 38, 21 שינוי שנבע לדעתו מהעדפת העוני. השורה הקודמת שם, שורה 19, השתמרה רק ביוונית ובסורית, ובצורה דומה:⁴³ *טוֹב חַיִּים טוֹבִים מִכָּל מַעֲשֵׂי אֱלֹהִים לַחֲסָרָה מִכָּל מַעֲשֵׂי אֱלֹהִים* *וְטוֹב חַיִּים טוֹבִים מִכָּל מַעֲשֵׂי אֱלֹהִים* (יותר ממנות ישבור בעצב עני ויביא צער משום שחיי עני קללת הלב'). גם במקרה זה יש בהקשר המידי של הדוגמה שהביא וינטר תיאור שכלל

41 וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 246.

42 אני מודה לקרייין האנונימי של המאמר על הערה אחרונה זו.

43 וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 247. לשיבושים בנוסח היווני ראו: סיגל (לעיל הערה 1), על אתר.

אינו מחמיא לעניים, המפריך את השערותו באשר למגמת השינוי. יתר על כן, שורה 19 גם סיפקה, במקרה זה, למחבר הסורי את הנושא החדש לשורה 21. שורה זו, כפי שכבר הבחין סגל, הכילה במקור העברי אמירה בעייתית בדבר חוסר התקווה למת: 'אל תזכרהו כי אין לו תקוה מה תועיל ולך תריע'. התרגום הסורי, שינה את המשפט הקודם כדי להתאימו למשפט החדש שיצר כאן, וזו לשונו: *אלא אהבך אל אהובא מאלא מן סבא מאלא* ואיך ואיך וישאלה וישאלה ופיעה ופיעה וסבא סבא סם אהובא סגל כגן איעה לך סבא סבא סבא סבא (אל תבטח על עושר כי אין לו תקוה כי כעוף השמים הפורח ושוכן כן העושר לפני בני אדם אותך ישמח ולאחר ירע). אם כן הפסקה בתרגום הסורי, כאשר היא נקראת בכללותה, אינה מאששת את ההשערה שהשינוי שנעשה בשורה 21 נבע מרצון לשבח חיי עוני כדרך חיים מועדפת, כי היא כוללת תיאורים שליליים של העני (שורה 19), ושורה 21 כשלעצמה מובנת יותר אם היא נקראת כשינוי שנבע מחוסר רצון להזכיר עמדה שאינה מכירה בחיים שלאחר המוות.⁴⁴

כפי שאראה בחלק השני של מאמר זה, שתי דוגמאות נוספות מראיותיו של וינטר למגמה התומכת בעוני בתרגום הסורי, מצטרפות דווקא לשינויים בתרגום זה שנבעו ממגמה של המתרגם לשנות את הטקסט העברי של בן סירא במקומות שבהם עסק בנושא הרוע בעולם.

ב. תאודיציה ודטרמיניזם בתרגום הסורי של בן סירא

בעיית הרוע היא שאלה עתיקת יומין. המאמינים הקדומים שאלו עצמם כיצד ליישב את האמונה באל טוב ונעלה עם קיום רוע בעולם.⁴⁵ יש בספר בן סירא עצמו אמירות מנוגדות בשאלת הבחירה החופשית האנושית מול גזרה קדומה שגור האל הכול יכול על ייעודו של האדם. מצד אחד קבע בן סירא במספר מקומות: 'אל תאמר מאל פשעי כי את אשר שנא לא

44 המתרגם הסורי, שרצה לשנות את המשפט השני כך שלא תהיה בו אמירה בדבר חוסר התקווה שבמוות, הסביר את שורה 21 כהמשך לשורה 19:

אל תזכרהו	<i>אלא אהבך אל אהובא</i>
כי אין לו תקוה	<i>מאלא מן סבא</i>
	<i>ואיך ואיך וישאלה וישאלה ופיעה ופיעה וסבא סבא סם אהובא סגל כגן איעה לך</i>
מה תועיל ולך תריע	<i>לך סבא סבא סבא סבא</i>

שורה 19 עוסקת בחיי העני ובצער הגורם לו לאומללות, ואם כך שורה 21, על פי המתרגם הסורי, מסבירה שאין ממש ברגשות אלו מכיוון שעושר הוא דבר חולף ואינו גורם אושר לכול. המתרגם הסורי גם השתמש לחיבור בין השורות בפסוקים 'אל תיגע להעשיר מבינתך חדל התיעף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים' (מש' כג, ד-ה). סגל קבע כי שורה זו בסורית נועדה 'להרחיק את הכפירה בתחיית המתים'. ראו גם: נלסון (לעיל הערה 1), עמ' 113-114, ושם דוגמאות מהטקסט שבו עסק שבהן שינה המתרגם הסורי את הנוסח העברי בשל תאולוגיה הנוגעת לחיים שאחרי המוות. 45 אצ"ן רק דוגמה אחת: בספר העירים (חנוך א א-לו) משתמע שמקור החטא איננו אנושי, ומנגד באיגרת חנוך (שם צח, ד) נאמר שהחטא לא נשלח לארץ אלא הוא יצירתו של האדם. ראו: קולינס (לעיל הערה 15), עמ' 80-96.

עשה' (15, 11),⁴⁶ ובכך פסל התערבות אלוהית בחטא האנושי. הוא גם הדגיש את הבחירה החופשית שבידי האדם: 'לפני אדם חיים ומות אשר יחפץ ינתן לו' (שם, 17).⁴⁷ מצד אחר פרק 33 דן באריכות ביצירת האדם כ'חומר ביד היוצר'. לפי תפיסה זו חלק מן האנשים נוצרו לטוב וחלק לרע. קולינס סיכם את הממצאים הללו במילים הבאות: 'התפיסה הכוללת בبن סירא נותרת מעורפלת [...] היה בסיס אם כן בתאולוגיה של בן סירא לתפיסה שהחטא מוצאו מן האל אף שמשקנה זו לא הייתה מקובלת על החכם'.⁴⁸

אולם קולינס הציע ש'ההשלכות של אחריות אלוהית מודגשות בגרסאות המשניות של בן סירא'. הוא ציין כדוגמה את הנוסח העברי בכתב היד מן הגניזה ואת ההוספות ביוונית לפרק 11, 14, אשר מדגישים את ידו של האל ביצירת הרוע, החטא, הטעות והחושך.⁴⁹ קביעתו של קולינס מוכחת מן המקורות שהוא מביא, אך לעומת זאת אני מבקשת לטעון כי המתרגם הסורי נקט את הדרך ההפוכה בתרגומו את הקטעים שעסקו ברוע שבועלם. הוא נטה להדגיש את הבחירה האנושית ולעמעם את חלקי הטקסט שהציעו גזרה אלוהית קדומה ופרדסטיניציה. כדי לבסס טענה זו אני מבקשת להראות שהמתרגם הסורי שינה בתרגומו את הנוסח שהיה לפניו בכמה מקומות שבהם עסק בן סירא בנושא הרוע. מרשימת הדוגמות שאביא להלן עולה תמונה ברורה על פיה המתרגם הסורי תיקן את הטקסט המקורי של בן סירא במקומות שזה הציע בריאת רוע על ידי האל, ובריאת אנשים שיועדו לרוע בגזרה אלוהית קדומה.

בפרק 11, 14 בן סירא נאמר: 'טוב רוע חיים ומות ריש ועושר מ'י הוא'. התרגום הסורי תרגם כאן: *לְבַרְא אֱמַעְלָא עֵינָא מִכְּבִּיבָא בְּלִיבָא מִכְּבִּיבָא מִכְּבִּיבָא מִכְּבִּיבָא מִכְּבִּיבָא מִכְּבִּיבָא* (טוב רוע חיים ומות עשיר ורש שוים הם לפני האל'). שני שינויים נעשו בנוסח הסורי: 'ריש ועושר' שונו ל'עשיר ורש', ו'מ'י הוא' – ל'שוים הם לפני האל'. וינטר הסיק ש'יש כאן כל הסימנים של שינוי מכוון שנבע מהערכה לאורח חיים של עוני'.⁵⁰ בבדיקה מחודשת של הקטע הזה יש לציין מספר נקודות. המילה 'ריש' במובן המופשט של עוני מצויה במקרא רק בספר משלי, ובכל שאר היקריותיה במקרא המילה מציינת את האדם העני עצמו.⁵¹ לכן, במקרה זה, קל להבין מדוע עשוי היה קורא להחליף את המילה הייחודית

46 כ"י B כאן: 'אל תאמר מאל פשעי כי כל אשר שנא אמר לך [...] אל תאמר מה פעלתי כי את אשר שנא לא אעש[ה]'. ראו מהדורת האקדמיה ללשון עברית (לעיל הערה 1), עמ' 21; ביינטס (לעיל הערה 1), עמ' 142.

47 כ"י B: 'וכל שיחפץ יתן לו', ראו: מהדורת האקדמיה ללשון עברית (שם), עמ' 21; ביינטס (שם), עמ' 143; ותוקן ל'מוות' ברשימת התיקונים (לעיל הערה 1), עמ' 377.

48 קולינס (לעיל הערה 15), עמ' 84. סקהן ודי ללה עמעמו מתח זה בדברי בן סירא. ראו: סקהן ודי ללה (לעיל הערה 3), עמ' 81–83. ראו גם: J. L. Crenshaw, 'The Problem of Theodicy in Sirach: On Human Bondage', *JBL*, 94 (1975), pp. 47–64.

49 קולינס (שם).

50 וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 245.

51 ראו הערך 'ריש' במילון BDB, עמ' 930.

בזו המצויה יותר, ואילו המילה 'עושר' יכלה בקלות להיקרא כ'עשיר' – וכך נוצרה הגרסה שבסורית. במקרה זה אינני רואה שום סיבה להניח שינוי מכוון בנוסח הסורי, במיוחד מכיוון שבכל מקרה מדובר בנושא העוני. השינוי המשמעותי יותר הוא החלפת 'מלי' הוא' ב'שויים הם לפני האל'. שינוי זה פתר למתרגם הסורי בעיה נוספת, בעיית בריאת הרוע על ידי האל. על פי המשפט המקורי בנוסח העברי מספר ישויות הן תוצר של בריאת האל, ואחת הישויות הללו היא הרוע. המשפט החדש שיצר המתרגם הסורי שוב אינו טוען למקורו האלוהי של הרוע, אלא רק שהיסודות השונים ברשימה המלאה שווים בפני האל.

הדוגמה הבאה נסמכת אמנם על שחזור הנוסח העברי, אך אם היא מדויקת היא מצביעה על שינוי דומה. בפרק 17, 31 נאמר בנוסח היווני: καὶ πονηρὸν ἐνθυμηθήσεται σὰρξ καὶ αἷμα ('בשר ודם יצר רוע'). סגל הציע שהנוסח היווני השתלשל מטקסט עברי שלושנו במקור הייתה: 'רוע יצר בשר ודם' – פרפרזה על הפסוק 'כי יצר לב האדם רע מנעריו' (בר' ח, כא).⁵² על פי הצעה זו המתרגם היווני תרגם את שם העצם 'יצר' כפועל, ליצור. הנוסח הסורי כאן הוא: $\alpha\mu\ \kappa\alpha\iota\ \beta\sigma\upsilon\ \alpha\mu\ \kappa\alpha\iota\ \beta\sigma\upsilon\ \alpha\mu\ \kappa\alpha\iota\ \beta\sigma\upsilon\ \alpha\mu$ ('כן בן אדם אשר לא יכבוש יצרו כי בשר ודם הוא'). ניכר שהנוסח הסורי שונה מהעברית המשוחזרת: על פי העברית היצר עצמו הוא רע, ועל פי הסורית לאדם יש שליטה על יצרו.

בדרך דומה שורות נוספות, שבנוסח העברי מציעות את האפשרות של פרדסטינציה וגזרה אלוהית קדומה של רשעים, הושמטו בתרגום הסורי. למשל בפרק 17, 16 נאמר במספר כתיב יד יוניים: 'דרכיהם מנעוריהם מיועדות לרוע', ושורה זו חסרה בתרגום הסורי. כמו כן, הנוסח העברי של פרק 33, 11: '[חכמ]ת לי תבדילם וישם אותם דרי הא[דמה] וישנ[ה] את דרכיהם'⁵³ תורגם בנוסח הסורי בדיוק למעט חסרון שלוש המילים האחרונות בשורה, כך שמעורבות האל בדרכי האדם הושמטה. כך גם בפרק 33, 14 נאמר: '[נוכח רע] טוב ונוכח חיים מות נוכח איש טוב רשע ונוכח האור ח[שך]'.⁵⁴ השורה הזאת מצויה גם בסורית⁵⁵ בתוספת פועל המציין במפורש בריאה: $\alpha\mu\ \kappa\alpha\iota\ \beta\sigma\upsilon\ \alpha\mu\ \kappa\alpha\iota\ \beta\sigma\upsilon\ \alpha\mu$ ('נוכח רע נברא טוב'), אולם המילים 'נוכח איש טוב רשע' לא תורגמו. לאור מכלול הדברים אפשר להציע כי אין זו השמטה בטעות, אלא חוסר נכונות לציין אפשרות של בריאת רשע.

השמטה נוספת מצויה בתרגום הסורי למשפט המפורסם בבן סירא 33, 13: '[כחומר ביד ה] יוצר לאחוזו כרצון [כן האדם ביד עוש]הו להתיצב מפניו חלק'.⁵⁶ התרגום הסורי כאן

52 סגל (לעיל הערה 1), על אתר.

53 מהדורת האקדמיה ללשון עברית (לעיל הערה 1), עמ' 34; ביינטס (לעיל הערה 1), עמ' 106.

54 ביינטס קרא כאן נוסח שונה מעט. ראו: ביינטס (שם). אני מצטטת כאן על פי מהדורת האקדמיה ללשון עברית (שם).

55 הדוגמה זו משתמעת הכרה בבריאת הרוע או לפחות בבריאת טוב מול הרע, אך בכל מקרה לא בבריאת אנשים שנועדו לרע.

56 סגל הציע להבין את המילים 'להתיצב מפניו חלק': במשמע של בריאה, להיברא, על פי המקבילה

לשוננו: אֵתָּ לִפְנֵי וּבִטֵּל כִּי־אֵל וְפִי־אֵל מִבְּרָא אֵשֶׁת כִּי־אֵל וְכִי־אֵל לְמַעַבְרָתָא
 חַטָּא חַטָּא, (כחומר הנילוש ביד היוצר כן האדם ביד בוראו להציבו בכל מעשיו).
 בהשוואת שני הטקסטים ניכרים שני שינויים: השמטת המילים 'לאחוזו כרצונו' בסורית
 ושינוי הסוף הקשה 'להתיצב מפניו חלק' לניסוח חלק יותר: 'להציבו בכל מעשיו'. שינוי
 אחרון זה ייתכן שנבע מהטקסט המוקשה (שגרם אף למתרגם היווני ליצור גרסה משלו), אך
 לעומת זאת את השמטת המילים 'לאחוזו כרצונו' יש להבין לאור טענתי בדבר הגישה הכללית
 בתרגום הסורי: השמטת החלק הזה של השורה מעבירה את המוקד משעת היצירה למעשיו
 של האדם בחייו, ושוללת את האפשרות שהאל קבע את טבעו של האדם כבר בבריאה. בכך
 למעשה פגע המתרגם הסורי בקרבה שבין המשל והנמשל בפסקה המקורית.
 השמטה נוספת מצויה בתרגום הסורי לפרק 40, 8-9, אחת מדוגמאותיו של וינטר
 לעניין העוני. הנוסח העברי כולל רק את שורה 9: '[דב]ר ודם חרחר וחרב שד ושבר
 רעה ומו[ת]!'. בנוסח הסורי, בשורה 9 שלו, לשונו: $\text{ܩܕܝܫܐܡܢܐ ܕܥܡܐܪܐ ܕܥܡܐܪܐ}$
 $\text{ܩܕܝܫܐܡܢܐ ܕܥܡܐܪܐ ܕܥܡܐܪܐ}$ ('עם כל בני בשר דאגתם עמם ועושר מניד עמם').
 וינטר תרגם משפט זה עם המילה ܥܡܐܪܐ במשמע ܥܡܐܪܐ , שנה. הוא הציע לתרגם את
 הדברים: 'העושר מערער שנותיהם', וסיכם: 'בין שהמתרגם הסורי התקשה בקריאת
 טקסט עברי משובש, בין שהוא התנגד למה שעמד לפניו, כל זה איננו משנה. המשפט
 שהוא כתב בתרגומו הסופי מראה את השקפתו השלילית בנוגע לעושר'.⁵⁷ ברצוני להציע
 הסבר אחר לגרסה הסורית: ראשית אני מעדיפה את תרגומו של סגל למשפט זה בסורית.⁵⁸
 סגל הבין את ܥܡܐܪܐ מן המילה ܥܡܐܪܐ שינה, ואת המשפט כולו תרגם: 'העושר הטריד
 את שנתם'. המשפט החדש הזה קשור היטב לשאר הפסקה, שלמרות ריבוי הגרסאות
 וההבדלים בין כתבי היד, בכלום מדובר בשורות 5-6 על דאגות המדירות שינה מעיני אדם.
 אולם הנוסח הסורי שונה משאר הנוסחים בכך שהשמיט לא רק את שורה 9 אלא אף את
 שורה 10, והסיבה להשמטה זו – שלא כטענת וינטר – אינה העיסוק בעוני. שורה 10, ביוונית
 ובעברית, ושורה 9 שבנוסח העברי עוסקות ברוע: '[דב]ר ודם חרחר וחרב שד ושבר רעה
 ומו[ת]'. על רשע נבראה רעה ובעבור תמוש כלה'. על פי הנוסחים הללו האסונות נבראו
 למען הרשעים. שתי השורות חסרות בנוסח הסורי מפני שהמתרגם רצה להימנע מטענת
 בריאת הרוע במיוחד לאנשים רשעים. המתרגם הסורי בחר להמשיך בשורה 9 שלו את
 הנושא שנדון בשורות הקודמות, שעסקו בדאגות מדירות שינה, שהרי מה טבעי יותר מכך
 שבעיות פרנסה יפריעו את מנוחתו של אדם, כפי שגם קבע בן סירא עצמו בפרק 31, 1:
 'דאגת מחיה תפריע נומה'.

המתרגם הסורי הביע את השקפת עולמו באשר לרוע בעולם בצורה כמעט מפורשת
 בתרגומו לפרק 37, 16, שבנוסח העברי לשונו: 'ראש כל מעשה דבר, וראש כל פועל

בפרק 31, 13: 'לא חלק אל'. ראו: סגל (לעיל הערה 1), על אתר.

57 וינטר (לעיל הערה 1), עמ' 247.

58 אף גלסון קיבל כאן את תרגומו של סגל. ראו: גלסון (לעיל הערה 1), עמ' 50.

היא מחשבת.⁵⁹ עקרת תחבולות לבב,⁶⁰ ארבעה שבטים יפרחו,⁶¹ טוב ורעה וחיים ומות ומושלת במ כליל לשון'.⁶² הטקסט כאן מוקשה, אולם הרושם הכללי ברור למדי: ארבע האפשרויות העומדות לפני האדם נשלטות בידי הלשון, בדומה לפתגם הידוע 'מִן הַיַּמַּיִם וּמִן הַיַּבֵּשֶׁת' (מש' יח, כא). המתרגם הסורי אומר זאת במפורש בתרגומו: *מִן הַיַּמַּיִם וּמִן הַיַּבֵּשֶׁת כֻּלָּם בְּיַד הַלְשׁוֹן* ('לפני בני האדם ולפני כל דבר אלוהים ברא את הכל טוב ורעה, חיים ומות והשולט בלשונו יִנְצֵל מרעה'). המתרגם הפך את האמירה הכללית בעניין התנהגותו של אדם להצהרה בנוגע לבריאה ולדרך להינצל מן הרשע. ויש לשים לב להחלפת הנוסח העברי 'בם' ('ומושלת במ') במילים *כֻּלָּם*, מן הרוע. המילה 'ראש', התחלה, הובנה כתחילת העולם, הבריאה. אלוהים ברא את כל הדברים, לרבות הרוע, אולם האדם יכול להימנע מרוע. הדבר תלוי בו: עליו לשלוט בלשונו. הנוסח הסורי ברור: גורל הרוע נתון בידי – ליתר דיוק, בלשונו – של האדם.

סיכום

קשה לקבל את דוגמאותיו של וינטר כקבוצה אחידה התומכת בטענתו בדבר מגמת המתרגם הסורי לגנות את העושר ולרומם את העוני. חלק מדוגמאותיו יש להסביר בקריאה שגויה, חלקן יכולות להתפרש כתוצאה של מניע אידאולוגי שונה, וחלקן אינן בטוחות בשל קשיים טקסטואליים. וינטר הציג אפוא אוסף של דוגמאות מגוונות שבהן התרגום הסורי שונה מהנוסח העברי מסיבות שונות, אך לא הוכיח טיפול אידאולוגי של המתרגם בנושא העוני. מנגד ניסיתי להדגים מניע אידאולוגי המתועד בצורה שיטתית יותר בתרגום הסורי, ואשר מבהיר קבוצת שינויים בתרגום הסורי הקשורה לעיסוק במקורות האלוהיים של הרוע. התרגום הסורי הגיה את הטקסט במקומות שבהם עסק בן סירא בבריאת הרוע על ידי אלוהים ובאפשרות שאנשים נבראו לחטוא. בתרגומו המתרגם הסורי הדגיש את הבחירה האנושית ועמעם קטעים שעסקו בגזרה אלוהית קדומה. אמנם הצעתי אינה מסבירה את כל ההבדלים בין הנוסח העברי לנוסח הסורי של ספר בן סירא, אך היא פותחת פתח לבהינתן ההשקפות התאולוגיות של מחבריהם.

59 גרסת הגיליון כאן (כ"י B), התואמת את נוסח כ"י D: 'ראש כל מעשה מאמר לפני כל פועל היא מחשבת'. ראו: מהדורת האקדמיה ללשון העברית (לעיל הערה 1), עמ' 37; ביינסטחס (לעיל הערה 1), עמ' 155.

60 גרסת הגיליון כאן (כ"י B), התואמת את נוסח כ"י D: 'עקר'.

61 כ"י D, התואמת את גרסת הגיליון (כ"י B), גורס: 'ארבעה שרביטים יפרחו'. מהדורת ויטני העדיף לקרוא כאן: 'שכמים' במקום 'שבטים'. ראו: ויטני (לעיל הערה 1), על אתר.

62 כ"י D, התואמת את גרסת הגיליון (כ"י B), גורס: 'טוב ורע מות וחיים ומשלח במ כליל לשון'.

THE PROBLEM OF EVIL IN THE SYRIAC TRANSLATION OF THE BOOK
OF BEN SIRA: THE DIFFERENCES BETWEEN THE HEBREW AND THE
SYRIAC TEXTS RECONSIDERED

Michal Bar-Asher Siegal

The Syriac translation plays an important role when addressing the notorious textual maze of the different versions of the book of Ben Sira. This paper is aimed to address part of this complex situation – the relationship between the Hebrew and the Syriac versions of Ben Sira – and it will try to expose a coherent agenda on the part of the Syriac translator, explaining at least some of the differences between the two versions.

The paper is in two parts: an evaluation of previous scholarly attempts to address this issue followed by the suggestion of a new way to evaluate the data emerging from the comparison between the two texts.

The comparison is based on passages in which the creation of evil and the possibility that some people are predestined to be evil are discussed in Ben Sira, and it shows that the Syriac translator felt obliged to change the content of the original text's treatment of evil. He tended to stress human choice and muted Ben Sira's allusions to predestination and God's creation of Evil. Pointing out this tendency in the Syriac version offers new perspectives on earlier scholarship, especially Winter (1977), who claimed that the Syriac version was biased against wealth.